

A Martinovics-páholy antiklerikális sajtópolitikája

Fáber Oszkár könyvei és publicisztikája

Az antiklerikalizmus volt az eszmeileg közös talaj, amelyre a szabadkőművéség és a polgári radikálisok együttműködése épült.

Jásziék klerikalizmus elleni harcának mozgatórugója a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartásának, a vallás magánügyként való kezelésének filozófiai gondolata volt.¹ Antiklerikalizmusuk tartalmát meghatározta történelemfelfogásuk: Magyarországot feudális-klerikális államnak tartották, s rendkívüli eréllyel támadták a politizáló egyház minden olyan törekvését, amellyel tömegbefolyását növelni akarta. Bár ez a szemlélet túlzó volt, és sokszor elvonta Jásziék figyelmét a lényegesebb társadalmi frontoktól, létjogosultságát mégsem lehet tagadni.

A szabadkőművességbe tömörült progresszió saját bőrén érzékelhette a klerikalizmusnak az előző történelmi korszakénál harcosabb, támadásra később irányzatának felülkerekedését. A szövetség haladást igenlő tagjai nagy érzékenységgel figyeltek fel a Katolikus Néppártnak a képviselőházban ellenük indított támadásaira, a legfőbb hírlapi ellenfelet jelentő *Alkotmány* cikkeire, az ecclesia militans embereire: Csernochra, Majláthra. Sérelmezték a tanításban a klerikális szellem előretörését, különösen Zichy János minisztersége idején, az egyre nagyobb lendülettel kiépülő katolikus ifjúsági szervezeteket: a Szent Imre-Egyesületet, a különböző kongregációkat. Megütközést keltett a szabadkőművességben a külföldi szerzetesrendek Magyarországra jövetele, az államnak az egyház számára nyújtott növekvő összegű segélyei.

A szabadkőművesség többsége akciókat sürgetett, ellenintézmények kiépítését követelte, és erőt merítettek a klerikalizmus elleni harcukhoz pl. Léon Four-nemont belga parlamenti képviselő, a szociáldemokrata párt tagjának, a nemzetközi szabadgondolkodó szövetség titkárának 1908. szept. 20–21-én Budapesten tett látogatásából. Az Újvárosháza közgyűlési termében sorra került előadássorozaton képviseltette magát a Társadalomtudományi Társaság, a budapesti szociáldemokrata munkásság, a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének különböző fiókjai, és nyilvánosan megjelent 5 szabadkőműves páholy: a győri Philantrópia, a nagyváradi László király és a budapesti Prométhéusz, Petőfi és Martinovics. Jellemző ebben az ügyben a Nagypáholy magatartása: kifogásolta az 5 páholy nyilvános szereplését, és magyarázatot kért tőlük.²

¹ FUKÁSZ György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1960. 107.

² Dél 1908. 13. sz.

Fournemont látogatásának első napján Jászi *A szabadgondolkodás és Magyarország jövője*, Kunfi Zsigmond *A klerikalizmus a magyar közoktatásban*, Várady Zsigmond *A szekularizációról*, a vendég pedig *Küzdés a klerikális veszély ellen* címmel tartott előadást. Másnap a Társadalomtudományi Társaság a saját helyiségében fogadta a szabadgondolkodó szövetség titkárát, akinek *A többes szavazat hatása Belgiumban* című értekezését nagy figyelemmel hallgatták. Mellette a magyar politikai helyzetet progresszív szemlélet alapján elemző referátumokat tartottak az alakulóban levő Martinovics-páholy tagjai, akik közül többen a Társadalomtudományi Társaság és a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének is vezető személyiségei voltak. Harkányi Ede franciául szólt az ország politikai, kulturális viszonyairól, hangoztatva a kormánynak a klerikalizmus terjedését elősegítő politikáját és ezzel összefüggésben a demokratikus reformok szükségességét. Zigány Zoltán az egyház haladásellenes politikáját kiemelve, sürgette a polgárság és a munkásosztály összefogását egységes antiklerikális akciók érdekében.³

A Martinovics-páholy nagy súlyt helyezett az országba látogató politikusok tájékoztatására. Ezért, ha tehetette, nem mulasztotta el üdvözölni vagy éppen vendégül látni az antiklerikális küzdelem, a szabad gondolat nagy egyéniségeit. Így a páholy vendégül látta 1912. nov. 15-én Magelhaes Limát, a portugál köztársasági mozgalmak és egyúttal az ottani szabadkőművesség egyik vezetőjét, aki az 1913-as lisszaboni nemzetközi szabadgondolkodó kongresszust jött propagálni. A Martinovics-páholy tagsága előtt tartott előadásában az egyház túlkapásai által előidézett portugál forradalmi mozgalmakat elemezte.⁴ Jásziék meghívása a szabadgondolkodó politikusnak szólt, mert mint egy szabadkőművesi hagyományokhoz mereven ragaszkodó szövetségtag megrovóan megjegyezte: a rituáléból ez alkalommal csak a legminimálisabbat alkalmazták.⁵

A szabadkőművesség a klerikalizmus sajtójának erejét nemcsak a közvetlenül ellene intézett támadásokból ismerhette meg. Azt is láthatták, hogy mennyire szervezett sajtókampányt indítanak egyes intézményeik létrehozása vagy a már meglévők védelme érdekében. Ennek az összefüggésnek a felismerése is arra ösztönözte a polgári radikálisokat, hogy jobban figyelve a klerikális sajtó egyes termékeit, próbálják tevékenységüket ellensúlyozni. E munkából is kivette részét a Martinovics-páholy tagsága.

Jászi Oszkár volt az, aki az 1909. jan. 9-i nagygyűlés antiklerikális programját tovább fejlesztve, megfogalmazta a klerikalizmus elleni harc módszereit és lehetséges eszközeit. Előadásának legelején leszögezte, hogy bár tiszteletben tartják a lelkiismereti szabadság elvét, mégis „annál hatékonyabban kell fellépniünk a vallás ellen ott, ahol az mint feudális, reakciós intézmény, mint a lelkiismereti szabadság béklyóba verője jelentkezik.” Kiemelte, hogy a klerikalizmus elleni sikeres harc előfeltétele a magyar társadalom gazdasági, politikai, kulturális erőinek gondos mérlegelése. Ehhez viszont tapasztalatokra, tényekre, a tudományos kutatások eredményeinek ismeretére van szükség. Jelentős felismerése volt Jászinak az, hogy a klérus elleni küzdelem ügyét összefüggésbe kell hozni „a szociális kérdés egész nagy komplexumával.” Valóban a polgári radikálisok antiklerikalizmusa tartalmazta a természettudományos

³ Dél 1908. 12. sz. (Beszámoló Fournemont magyarországi látogatásairól)

⁴ OL Martinovics-páholy iratai P 1123 1. csomó 1. tétel (Jelentés az 1912-es évről)

⁵ Kelet 1913. 1. sz. (Keöneh Boldizsár előadása a Galilei-páholy 1912. dec. 10-i ülésén)

világnézet, az előítéletmentes szabadgondolkodás, az állami oktatás és a szabadkőművességet megosztó szekularizáció követelését.

E célok elérése érdekében a szervezet tagjai elé feladatul tűzte ki a megfelelő szervezetek anyagi támogatását. A klerikalizmus elleni országos küzdelem eszközeiként agitáló népgyűléseket, felolvasásokat, gondolataik sajtó útján történő terjesztését jelölte meg. Külön hangsúlyozta egy sajtószolgálat megszervezését, amely szélesebb körű agitálásra alkalmas.⁶

Jászi elképzelése alapján a Martinovics-páholy tagjai főként két irányban dolgoztak. Egyrészt a katolikus egyháznak a magyar politikai, társadalmi és kulturális életben betöltött szerepével foglalkozó előadásokat tartottak a budapesti és a nagyobb vidéki városok szabadkőműves polgársága előtt, másrészt egy haladó szellemű ifjúsági folyóirat létrehozásán fáradoztak.

A mindkét irányban végzett tevékenység egyik legfáradhatatlanabb munkása volt Fáber Oszkár. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ő volt a polgári radikálisok egyszemélyes antiklerikális sajtóközpontja. Azzá tette őt az a körülmény is, hogy a klerikalizmus elleni küzdelmek éleződésekor a Comenius-páholy az összes felekezeti lapot megrendelte számára.⁷ Az ebből származó hatalmas tényanyagát felhasználta pl. a *Kelet* c. lapban is, amelyben 1910. febr. 15-től kezdve az *Órtüzek* c. rovatban radikális szellemben, sokszor szarkasztikus gúnnyal foglalkozott a katolikus sajtónak a szabadkőművességgel foglalkozó cikkeivel. Egy jellemző eset még jobban megvilágítja a Martinovics-páholyban a szabadkőművességen belül vitt klerikalizmus elleni vezető szerepét és a páholytagok elismerését Fáber munkássága iránt. Amikor Steinacker Artúr, a fiumei Syrius-páholy főmestere elküldte Jászinak az *Il Risveglio* c. lap 1911. dec. 4-i számát, egyúttal arra kérte őt, hogy a lapban található klerikális tartalmú cikkekre a Martinovics tagjai közül válaszoljon olyan valaki „aki az antiklerikalizmusban járatos lévén a kongregációk történetét, céljait röviden megvilágítaná.”⁸ Közölték vele, hogy a cikket Fáber Oszkár fogja megírni.⁹

Fáberről köztudott volt, hogy mindenfajta helyi jellegű klerikális nyomtatványt gyűjtött. Ezek a legkülönbözőbb módon jutottak el hozzá. Klauber Ferenc, aki egri lakos volta ellenére a budapesti Martinovicsnak volt a tagja, egyik levelében beszámolt a városban dúló klerikális szellemről, és részletesen leírta a katolikus sajtótermékek terjesztésének módszereit. Megjegyezte, hogy a lapokból tavaly átadott egy-egy példányt Fáber Oszkárnak.¹⁰

Fáber, az egykori piarista szerzetes, fanatikusan küzdött a klerikalizmus minden megnyilvánulása ellen szóban és írásban egyaránt. Mint lebilincselő előadásmódú szónokot nemcsak a Galilei-körbe, hanem a Szent Imre-körbe is hívták, ahol többek között győztesen vitázott Vass Józseffel. „A vita éjfélre ért véget és Fábert a közönség háromnegyed részének a lelkes éljenzése kísérte még az utcára is” — olvashatjuk a tudósításban.¹¹ Fáber Oszkárnak két könyve foglalkozik a klerikalizmussal. Az első, az 1907-ben a *Népszava* kiadásában megjelenő *A keresztényszocializmus* c. munkája azt mutatja, hogy jó érzékkel figyelt fel a katolikus egyház megváltozott harcmodorára. Bennünket

⁶ Kelet 1910. 1. sz. (Beszámoló a Martinovics-páholy 1909. dec. 29-i üléséről)

⁷ OL Martinovics-páholy iratai P 1123 3 kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1910. jan. 21-i ülésről)

⁸ Uo. 1. csomó 2. tétel (Steinacker Artúr levele a Martinovics-páholyhoz)

⁹ Uo. 4. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv a páholy 1911. dec. 22-i üléséről)

¹⁰ Uo. 1. csomó 2. tétel (Klauber Ferenc levele Zigány Zoltánnak 1911. febr. 6.)

¹¹ Dél 1912. 3. sz.

azonban jobban érdekelhet a progresszió egyház elleni küzdelmének erősödésekor megjelent *A klerikális veszély* c. könyve. Ennek kiadási költségeihez a Martinovics-páholy tagsága 100 koronával, Delej Lajos páholytag szintén ugyanennyivel járult hozzá.¹² Ebben — mint írja — éveken át gyűjtögetett adattára Magyarországra vonatkozó anyagának egy részét adja. A könyv beosztása az 1909 óta megszervezte tartott előadásainak tárgyköreit követi. E munka jelentőségét helyesen állapította meg a korabeli szabadkőműves kritika: „Senki alaposabban és közvetlenebbül nem ismeri a klerikalizmus természetrajzát Fáber Oszkárnál.” A könyv „klerikális adattár... felsorolt adatai szigorúan tárgyilagosak s épp ezért tán a leghathatósabb propaganda Fáber munkája a klerikalizmus ellen.”¹³ Fogalmaival, elvi következtetéseivel Jászi Oszkár nyomán haladt. Saját progresszív magatartásának lényegét az evolúciós fejlődés gyorsításában jelölte meg.

Könyvének jelentős részében a katolikus egyház sajtójával foglalkozott. Feltárta újkori történeti gyökereit, majd ismertette a magyarországi klérus sajtószervezetét. A katolikus sajtó történetében határkőnek érezte az 1907. nov. 4-i pécsi katolikus nagygyűlést, amelyen Gerely Józsefnek, az *Egyházi Közlöny* szerkesztőjének fáradságteljes szervezőmunkája nyomán megalakult a Katolikus Sajtóegyesület. Ennek vagyona 1910. jan. 28-án Fáber kimutatása szerint 426 937 korona 17 fillér. Szemléletesen bemutatta, hogy e rendkívüli összeg jó része nem közadakozásból származott, hanem a templomokban tartott ún. sajtóvasárnapi adakozásokból. Ezek megszervezésére a papság külön körlevelet kapott.

Fáber jelentősnek ítélte a Katolikus Népszövetség sajtótevékenységét is. A *Dél* 1911-ben közölt kimutatása szerint a szervezet 290 320 fős tagsága illetmény fejében addig 2591 ezer füzetet és naptárt kapott, röpiratot és más-fajta nyomtatványt 1210 ezret.¹⁴

Fáber jellemző eseteket említett a *Mária-Kongregáció* 1910. februári száma alapján a szervezetben működő sajtószakosztály tagjainak tevékenységéről. Ezek a kapott utasítás értelmében addig keresik az *Alkotmányt* és az *Új Lapot*, amíg a kereskedő meg nem rendeli, a tagok pedig a kiutalt heti nyolc fillérből megveszik.¹⁵ Amikor rátért a katolikus sajtó bibliográfiájának részletes ismertetésére, elsősorban azt emeli ki, hogy rendelkeznek az ifjúság minden korosztályának szánt lappal: 4—6 éves kortól az egyetemi hallgatókig. Hangsúlyozta a középiskolai ifjúság számára szánt *Zászlónk* c. lap jól szerkesztettségét. Konkrét elemzéssel meggyőzően mutatta ki, hogy a klérus sajtópolitikája milyen erőfeszítéseket tett a polgári középosztály megnyerésére.

Magának a bibliográfiai résznek az anyaga imponálón gazdag. Felsorolásában első helyen emeli ki a politikai lapokat, hangsúlyozva a Néppárt szerepét a vidéki lapok szervezésében, hiszen abban az időben 22 katolikus szellemű vidéki hetilap jelent meg. Az egyház oltalma alatt 19-féle folyóirat, népies füzet látott napvilágot. A tudományos folyóiratok bemutatásánál hangsúlyozta az egyház

¹² OL Martinovics-páholy iratai P 1123 4. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv a páholy 1911. okt. 13-i üléséről)

¹³ Dél 1911. 12. sz.

¹⁴ Dél 1911. 16. sz.

34.

¹⁵ FÁBER OSZKÁR: *A klerikális veszély*. Ádám Herman könyvnyomdája. Budapest, 1911. 34

törekvését a lateiner osztály megnyerése érdekében, amely egyúttal a polgári radikálisok célkitűzése is volt. Az effajta lapok sorából kiemeli a Szent István Társulat lapját, a *Katholikus Szemlét*, amelyet a klerikálisok *Huszedik Századának*, ill. *Szocializmusának* tartott. Véleménye szerint „sokkal sablonosabb, sokkal kevésbé korunk színvonalán álló, mint az *Egyházi Közlöny*, de tagadhatatlanul ügyesebb és tartalmasabb többi társánál. Középosztályú olvasóinak egészen nyugodtan bizonyítgatja a vallás és tudomány összeférhetőségét, sőt a vallásnak minden tudományt magába foglaló gazdagságát. Klerikális létére elég tárgyilagos, sőt nem egyszer alapos folyóirat és könyvbírálati nagyon alkalmasak arra, hogy olvasót megtévessze és hitelét előttük hatványozza.”¹⁶

Jellemző egyébként, hogy a polgári radikális tábor nagy reménye, Harkányi Ede ezzel a folyóirattal kívánt vitázni úgy, hogy egyik előadását saját költségén kiadta. A *Katholikus Szemle* méltatta is a sajnálatosan fiatalon elhunyt ellenfelét.¹⁷

Fáber Oszkár könyvének befejező részében a katolikus egyetek rendkívül kiterjedt rendszerét ismertette. Mindezek alapján vonta le végső következtetését: „A klerikális veszély országpusztító veszedelem.”¹⁸

Fáber könyve kimondatlanul is tartalmazott néhány megszívlelendő tanulságot a polgári radikális tábor számára. Így a klerikalizmus sajtót támogató tevékenységének bemutatásával Fáber arra ösztökélte a radikális szabadkőműveseket, hogy igyekezzenek a szervezet tagságának egészét megnyerni a progresszív polgári lapok támogatására. Nyomatékosította ezt az a többször megfogalmazott véleménye, hogy a katolikus egyház ugyanazt a középosztályt próbálja megnyerni sajtójával, amely egyúttal a polgári radikálisok legfőbb osztálybázisaként is szerepelt.

A szabadkőművesség haladó része is érezte a klerikalizmusnak céljai elérése érdekében tanúsított hihetetlen alkalmazkodóképességét és szívós kitartását, amellyel társadalmi pozícióit erősítette. Már a szegedi katolikus nagygyűlésről az volt a véleményük, hogy ott a klérus politikailag aktív irányzata győzött.¹⁹ 1910. jan. 25-én éppen az ifjúsági lap megindításán fáradozva állapították meg a Szent István Társulat terjeszkedését. Éz az intézmény 18 ezer taggal rendelkezett abban az időben és kiadásában 7 napilap, 17 hetilap, 29 időszakos folyóirat jelent meg, s amit nagyon sérelmesnek éreztek a haladás hívei, hogy az állami középiskolai irodalom és történelem tankönyvek felét is a Társulat adta ki. Ekkor esett szó a 19 ezer tagot számláló Szent Adalbert-Egyesület naptárkiadó tevékenységéről, amely meghaladta a 2 milliós példányszámot.²⁰

A szabadkőműves progresszió hatékony sajtótevékenységét akadályozta az is, hogy nem volt állandó, korszerű nyomdájuk. Bókay Árpád is kérte 1910-ben a Szövetség tanács tagjait, hogy hassanak oda: az egyes páholyok ne kis, megbízhatatlan nyomdákkal dolgoztassanak. Sajnos ez még 1917-ben is megoldatlan kérdése maradt a szabadkőművességnek. Supka Géza fejtegette, hogy a betű propagandája csak nyomda által művelhető, s amíg a szocialistáknak ott van a Világosság, a püspöki karnak a Stephaneum, a jezsuitáknak az Apostol

¹⁶ Uo. 10—11.

¹⁷ Dél 1910. 3. sz. (Irodalom c. rovat)

¹⁸ FÁBER: *A klerikális veszély* 23.

¹⁹ Dél 1909. 13—14. sz. (*A klerikálisok műhelyéből* c. cikk)

²⁰ Kelet 1910. 2. sz. (Szabadkőműves ifjúsági lap. Tudósítás a Minerva- és a László király-páholy 1910. jan. 25-i üléséről)

nyomda, addig a szabadkőművesség progresszív erői nem rendelkeznek központi nyomdával²¹. A klerikális sajtó nem riadt vissza sajtótermékeinek terjesztése érdekében az ügyes manőverektől sem. A Demokrácia-páholyban említették meg azt az esetet, amikor a *Keresztény Tanító* c. lapot a minisztérium kiadásában megjelenő és állami nyomdában expedált, progresszív irányú *Néptanítók Lapja* címszalagjában küldték széjjel.²²

A haladó szövetségtagokat szintűgy felhárította, hogy a *Magyar Figyelő* szabadkőművesek kiadásában, illetve azok közreműködésével jelenik meg. Ez abból fakadt, hogy a tagság részére nem voltak meghatározva a politikai-társadalmi életben való részvétel szabadkőművesi normái, és a szövetségbe tömörült burzsoázia mindenek elé helyezte üzleti érdekeit. Mutatja ezt az az eset is, amelyet a *Dél* c. lapban említettek rosszállón: „a Magyar Figyelő minden eddigi száma mutatványul *postautalvánnyal ellátva ott található az összes páholy titkári asztalán.*” Majd gúnyosan hozzáteszi: „A kiadó testvérek, tehát azt remélik, hogy előfizetőket toboroznak s támogatást nyernek a magyar szabadkőművességtől.”²³ Megemlékező még, hogy a *Magyar Figyelő*ben a szabadkőművesség elleni legkeményebb hangú cikket éppen a szövetség tagja, Mezei Ernő írta.

A szabadkőműves ifjúsági lap ügye

A fentiekkel talán sikerült érzékeltetni, hogy miért nem alakult ki a szövetségen belül kötelező érvényű sajtópolitika, csupán egyes haladó felfogású páholyok folytattak erőteljes felvilágosító propagandát. Hozott elvi határozatokban ők sem szűkölködtek, akár az 1909. jan. 9-i közgyűlés, akár az 1909. máj. 1-i, László- király-páholy által Nagyváradon rendezett gyűlés anyagát tekintjük. Ez utóbbi mondta ki — elsősorban Ágoston Péter referátuma alapján — egy antiklerikális heti- és ifjúsági lap megvalósításának tervét. Kísérleteztek egy antiklerikális propagandaközpont létesítésével is, amelynek céljaira 1909 februárjában már 7000 korona állt rendelkezésre. Ez azonban a Szövetségtanácsnak azzal a döntésével, hogy szervezését a Nagypáholyra bízta, nem valósult meg.

A Martinovics-páholy tagsága a László király által felvetett újságok várható eszmeiségét teljesen magáénak vallotta, s ezért is sürgette Zigány Zoltán útján megvalósításukat, szemben az Eötvös-páholy Bálint kezdeményezte akciójával. A gyors egymásutánban felmerült lapterveket többen helytelenítették, nem bízva anyagi kivitelezhetőségükben.

A polgári radikálisok elsősorban a kétségtelenül ügyesen szerkesztett klerikális ifjúsági sajtótermékek ellensúlyozását kísérelték meg. Fáber is *A klerikális veszély* című, e téren alapvetőnek tekinthető könyvében, érezhető céllal bővebben foglalkozott a katolikus sajtó legjobban szerkesztett ifjúsági lapjával, a középiskolások részére kiadott *Zászlónkkal*. Ez a folyóirat nemcsak pompás kivitele miatt kelendő — jegyezte meg —, hanem azon rendezői koncepció

²¹ Kelet 1917. 7. sz. (SUPKA Géza: *Kezet a szívvel!* c. cikke)

²² Kelet 1913. 8—9. sz. (*Mi történik odakünn?* c. cikk)

²³ Dél 1911. 5. sz.

miatt is, „amely a Wassmann-Prohászka-iskola szellemében mindig kiegyezteteti a tudományt 50%-ra a vallással...”²⁴

Látható tehát, hogy a polgári radikálisok főként a középiskolás ifjúságot akarták megmenteni a klerikális befolyástól, nemcsak az általuk követelt középiskolai reformmal, hanem egy részükre indítandó lappal is.

A *Zászlónk* ellenében létrehozandó lap támogatására szólította fel a László király-páholy a szövetség vezetőit és az összes magyar páholyt 1910. szept. 10-én. A nagyváradi szabadkőművesek 500 koronát ajánlottak fel erre a célra. A lap ügyét azért érezték fontosnak, mert a szabadkőművesség eszméinek társadalomban való elterjesztését nélkülözhetetlennek tartották a haladó szellemű ifjúság kialakításához.²⁵

Fáber Oszkár volt az, aki Jászi antiklerikális programját több ponton bővítve, az ifjúsági lap tervét körvonalazta. A Martinovics-páholy kezdeményezésére 1909. nov. 5-én 12 progresszív páholy gyűlt össze Fáber Mária-kongregációról szóló előadásának meghallgatására. Beterveztett és elfogadott javaslattervezetének első pontjában a *Zászlónk* és más kongregációs lapok ellensúlyozására ifjúsági havi folyóirat indítását kérte. A reakciós eszméket terjesztő mesés, elbeszélő, történeti ifjúsági művek helyett felvilágosult szelleműek kiadását kívánta megszervezni. Felhívta a progresszív szabadkőművesség figyelmét, hogy kötelessége a Szent Imre-egylettel szemben a Galilei-kört támogatni, oly módon is, hogy nevelői, korrepetitori, irodai állások betöltésére galileistákat javasol. Sürgette a haladó szellemű tanárok címeinek összegyűjtését és a velük való rendszeres foglalkozást, hiszen így megoldható lenne az indítandó lap terjesztése is. A radikálisok felvilágosító propagandájának szellemében követte a kongregációk leleplezését a különböző tantestületi üléseken. Síkraszállt az internátusokat létesítő Széchenyi-Társaság haladó szellemben történő fel-támasztásáért.²⁶

Fáber előadása nyomán megindult a lap anyagi feltételeinek biztosítására irányuló szervezés. Ekkor több páholy, így a Hungária és a Testvériség is, kifogásolta a lap tendenciózus szerkesztési elveit, és inkább egy általános, egy-séges nevelést elősegítő folyóirat mellett kardoskodtak, „amelynek jelszava nem volna küzdés a klerikalizmus, sovinizmus vagy akár a szocializmus ellen, hanem jelszava volna a tanítás, az egészségre nevelés és csak jóbarátokat sze-rezhetne”.²⁷ Látható megint, hogy minden haladó szellemű törekvéssel szemben azonnal hallatja hangját a maradi szabadkőműves tábor.

1910. jan. 25-én már a Nagypáholy által az ifjúsági lap ügyét irányító Minerva-páholy munkáján vett részt Fáber Oszkár, aki a közbülső időben sem szűnt meg agitálni az ifjúsági lap mellett. Fáber itt elmondott hozzászólásában — a Martinovics-páholy szellemi tekintélyét kihasználva igyekezve — felhívta a figyelmet, hogy saját páholya is az antiklerikális propaganda első eszközeinek tekinti az ifjúsági lapot. Hetilapot költségés volta miatt nem tart megvalósít-hatónak, inkább havonta vagy kéthetente megjelenő folyóirat alapítására gondol. A lap várható olvasóközönségéről szólva megjegyezte, hogy a *Zászlónkat* olvasó zsidó és protestáns ifjakat a klérus lapjától el lehet vonni. Javasolta

²⁴ FÁBER: *A klerikális veszély* 5.

²⁵ Dél 1909. 15. sz. (A László király-páholy felirata a Nagypáholyhoz egy szabadkőmű-vesi szellemű ifjúsági lap létesítéséről 1909. szept. 10-én)

²⁶ OL Martinovics-páholy iratai P 1123 1. csomó 1. tétel (Jelentés az 1909. évről)

²⁷ Kelet 1909. 16. sz. (Beszámoló a Testvériség-páholy 1909. nov. 2-i üléséről)

az indítandó lap megjelenését júniusra biztosítani, mert akkor nem jelenik meg klerikális lap. Számításai szerint 8–10 ezer koronából lehetne megindítani egy, a *Zászlónk* kiállításával vetekedő lapot.

Ugyanekkor nagy megütközéssel tárgyalták, hogy szabadkőművesi indiszkreció folytán a *Budapesti Hírlapban* már meg is jelent a szabadkőművesi ifjúsági lap terve, Rákosi Jenőekre jellemző hangvétellel.²⁸ Ezzel kapcsolatban Szende Pál a Martinovics-páholy 1910. jan. 28-i ülésén dühös hangú kirohanást intézett a *Budapesti Hírlapnak* a progresszió ügyét eláruló szabadkőművesi munkatársai ellen.²⁹

A polgári radikálisok Martinovics-páholyának sajtópolitikájával foglalkozó dolgozatom kereteit meghaladná az ifjúsági lap ügyének részletes tárgyalása. Ezért pusztán annak megállapítására szorítkozhatom, hogy bár Fáber 1910 márciusában örömmel megvalósulni látta a lapot, az — az alapításhoz végül is szükséges 25 ezer korona hiányában — nem jelent meg. A szabadkőművesség egyes haladó szellemű tagjai azonban nem szűntek meg az ügygel foglalkozni, mert a lap hiányát nagyon is érezték.

A lapalapítás eszméjét újból 1914 júniusában a Deák Ferenc-páholy vetette fel, azonban a megvalósulással kecsegtető terv — tragikus módon a világháború kitörése miatt — nem valósult meg. Végző soron ennek a páholynek a hathatós anyagi támogatásával jött létre 1919 februárjában az *Új Világ*, Purjesz Lajos szerkesztésében és Benedek Marcell főmunkatársi közreműködésével. E lapot viszont a Tanácsköztársaság vihára sodorta el.

Az ifjúsági lap megvalósulásának útját azért is érdemes lenne részletesen végigkísérni, mert megmutatná a polgári radikális erők tragikus gyengeségét, tévedését a szabadkőművesség progresszív eszmék iránti hajlandóságát illetően. Érzékletesen leplezné le a haladás pózában tetszelgő burzsoá-szabadkőművesség gerinctelenségét, amelynek nem volt 25 ezer koronája egy antiklerikális ifjúsági folyóirat megindításához akkor, amikor ennek az összegnek a többszörösét adták ki különböző karitatív célokra.

Naptárak a klérus elleni harc szolgálatában

A Martinovics-páholyt is, mint minden más szabadkőműves csoportosulást, időről-időre felkeresték különböző személyek vagy éppen páholyok kiadványaik megvételének vagy a kiadás költségeihez való hozzájárulás szándékával. Ők azonban az anyagi segítséget sok páhollyal ellentétben — nemcsak a pénztelenség, hanem a szigorú elviség miatt is — gondosan mérlegelték. A Tózsde főorvosa, Marton Sándor által összeállított és a Nagypáholy által írásban is támogatott *Egészségnaplót* mint eszmeileg értéktelent, irattárba süllyesztették.³⁰ Ám a Hungária-páholy *Igazmondó Naptárát* véleményezés céljából kiadták a páholy egyik pedagógus tagjának, Rózsa Edének 1908. nov. 21-én. Dec. 12-én Rózsa jelentette, hogy a Hungária által kiadott naptár „tele van a földbirtokosok s a mágnások dicséretével.” A páholy erre elhatározta, hogy nem fizet elő

²⁸ Kelet 1910. 2. sz. (Szabadkőműves ifjúsági lap. A Minerva- és László király-páholy közös mozgalma 1910. jan. 25.)

²⁹ OL Martinovics-páholy iratai P 1123 3. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1910. jan. 28-i páholyülésről)

³⁰ Uo. 2. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1908. dec. 5-i ülésről)

rá, sőt a Szövetségtanácsban szóvá fogja tenni a naptár ügyét.³¹ Ez is egy kis példája a radikálisok következetesen alkalmazott demokratikus sajtópolitikájának.

A naptárak a szabadkőműves páholyok jellegzetes sajtótermékei voltak. Egy felvilágosult szellemű, közérthető, olvasmányos, nyomdatechnikailag kifogástalan naptár előállítása anyagilag sem volt annyira megterhelő, mint például egy folyóirat megjelentetése. Az effajta sajtótermékek vásárlásának az elmaradott néposztályok, elsősorban a parasztság körében évszázados hagyományai alakultak ki. Érthető tehát, hogy a polgári radikálisok figyelme is a naptár felé fordult, felvilágosító propagandájuk eszközét látva benne.

Jászi mint a Martinovics-páholy főmestere vetette fel a Parasztnaptár ötletét elvbarátai előtt. Olyan „kalendárium”-ra gondolt, amely igazodva a paraszti tömegek szemlélethez szorosan tapadó gondolkodásához, kerülve az elvont magyarázatokat, statisztikai tényanyagának gazdagságával leplezi le az akkori társadalmi helyzet visszásságait.

Az 1911. május 5-én felvetett ötlet megvalósításához Ormos Ede, Varró István és Pártos Jenő hozzászólása után a páholy hozzájárult, de a naptár kiadásáról nem tudok.³²

A Martinovics-páholy tagságát komolyan foglalkoztatta egy, a parasztság számára összeállított naptár gondolata. Ezt igazolja a kassai Resurrexit-páholy és Jásziék levélváltása. A kassaiak javaslata — a szabadkőművesség egésze által anyagilag támogatott népies naptár kiadása — 1910. okt. 28-án került a Martinovics-páholy elé.³³ Úgy látszik, a részletek után érdeklődve még egy levelet küldtek, mert a Resurrexit erre hivatkozott az 1911. márc. 10-i levelében. A kassaiak ebben azt közölték, hogy a parasztságnak szóló naptárra gondoltak, de a kiadásával járó költségeket a páholyházuk építése miatt nem vállalhatják, de köteleznék magukat bizonyos példányszám eladására. Úgy vélték, hogy néptanítók, bolti és ponyvaárusok útján sok naptár elhelyezhető volna.³⁴ E naptár nyomára mind ez ideig nem sikerült ráakadni.

Amikor az ifjúsági folyóiratról 1910 végén bebizonyosodott, hogy ez idő szerint nem valósítható meg, akkor került előtérbe egy diáknaptár kiadásának terve. Ebben az ügyben a Martinovics-páholy több, haladó szellemű páhollyal együtt kezdeményezőleg lépett fel 1911 tavaszán. Az összes magyar szabadkőműves-páholyhoz intézett felhívásukból kitűnik, hogy tervükkel progresszív céljaikat kívánták segíteni: „Mint hogy anyagi erőnk és munkásságunk még mindig más irányban van lekötve (pl. a *Világ* támogatása — HL) több testvérünkkel egyetértve, egy *Diáknaptár* kiadásával akarjuk a létesítendő folyóirat ügyét előkészíteni. Egy naptár keretében akarjuk az érettebb középiskolai ifjúság kezébe adni a tudomány legújabb eredményeit, kellemes és hasznos olvasmányok segítségével akarjuk eljuttatni hozzájuk a progresszív eszméket. A jövő iskolai év elejére meg kell jelenni a *Diáknaptár* első évfolyamának. S ha azt látjuk, hogy törekvésünk sikerrel jár, nemcsak évenként, hanem később félevenként, vagy negyedévenként jelenthetünk meg 1 — 1 újabb füzetet s így állandó érintkezésbe juthatunk közéletünk jövődől munkásaival. Mivel remélhetjük, hogy ez a vállalkozás anyagilag is jövedelmező lesz, csak

³¹ Uo. (Jegyzőkönyv az 1908. dec. 12-i ülésről)

³² Uo. 4. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1911. máj. 5-i ülésről)

³³ Uo. 3. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1910. okt. 28-i ülésről)

³⁴ Uo. 1. csomó 2. tétel (A Resurrexit-páholy levele a Martinovics-hoz 1911. márc. 10.)

arra van szükségünk, hogy az I. évfolyam kiadásának költségei — kb. 2 ezer korona — előre rendelkezésre álljon. Arra kérjük tehát a páholyokat, hogy e költségekhez 100—200 koronával hozzájárulni szíveskedjenek.”³⁵

A polgári radikálisok páholya elhatározta, hogy a naptár kiadását 100 koronával segíyezi, és nem zárkózik el a szükség szerinti további anyagi támogatástól sem.³⁶

Amikor 1912 őszén Balassa József szerkesztésében a naptár megjelent, többek között Ady, Schöpflin írásával, igaza volt az ismertetésnek: „amilyen igénytelennek látszó, éppen olyan ügyes és hasznos eszköze eszméink terjesztésének.”³⁷ Valóban egyszerű, de hatásos fegyvere volt a progresszió antiklerikális felvilágosító propagandájának, és csak sajnálni lehet, hogy az elkövetkező években nem követte több hasonló kiadvány.

A Martinovics-páholy és az Aradi Hétfői Újság

A polgári radikálisok páholya a fennállása alatt, mint az eddigiekből is látható volt, készséggel támogatott olyan szervezeteket és lapokat, amelyekről eszméinek szélesebb körű propagálását várhatta. Ilyennek ítélték meg az *Aradi Hétfői Újságot* is, amely a polgári haladás klerikalizmus elleni harcának élénkülése idején jelent meg: az első szám 1910. január elsején, az utolsó 1911. szept. 25-én.

A lap mögött az aradi Összetartás-páholy tagsága állott. A páholy főmestere, Halász Jenő vasúti felügyelő 1910. jan. 13-i kelettel levelet írt a Martinovics-páholyoknak, amelyben bejelentette az antiklerikális célzatú újság megindulását, és mellékelte az első 2 számot. A levél hangsúlya nem is a nagyon finom formában megfogalmazott anyagi támogatáson volt, hanem a lapnak nyújtandó szellemi segítségnyújtáson.³⁸ A január 14-i válaszlevelében Zigány Zoltán az őszinte szerencsekíváraton túl közölte, hogy „egyúttal nemesak szabadkőműves kötelesség gyanánt, hanem a legszemélyesebb hajlandóságból is készségesen ajánlom az általad kívánt szerény szolgálataimat. Iskolapolitikai, választójogi és antiklerikális kérdésekben rendelkezézzél velem, de nagy elfoglaltságomra való tekintettel arra kérek, hogy nem sürgősen kelljen dolgoznom.”³⁹

A szabadkőművesség belső használatra szánt lapjának jan. 15-i számában lelkendezve számoltak be az *Aradi Hétfői Újság* megjelenéséről, üdvözölve benne a szervezet első, nyilvánosságnak szánt lapját. A cikkíró kiemelte, hogy a radikális szellemű szabadkőművesség újságja, mert programjában az antiklerikalizmus, választójog, szociális kérdések megoldásának követelése található.⁴⁰ A Szövetségtanács január 21-i ülésén a vidéki lapoknál szokatlanul magas szellemi színvonalát dicsérik.⁴¹

³⁵ Dél 1911. 6. sz. (A Könyves Kálmán-, Március-, Comenius-, Minerva-, Martinovics-páholy felhívása az összes magyar páholyhoz)

³⁶ ÓL Martinovics-páholy iratai P 1123 4. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv a páholy 1911. ápr. 7-i üléséről)

³⁷ Kelet 1913. 11. sz. (Irodalom c. rovat. Diáknaptár — a Könyves Kálmán diáknaptára)

³⁸ ÓL Martinovics-páholy iratai P 1123 1. csomó 2. tétel (Halász Jenő levele a Martinovics-páholyhoz 1910. jan. 13.)

³⁹ Uo. (Zigány Zoltán levele Halász Jenőhöz 1910. jan. 14.)

⁴⁰ Kelet 1910. 1. sz. (*Szabadkőművesek hetilapja Aradon c. cikk*)

⁴¹ Dél 1910. 2. sz. (Beszámoló a Szövetségtanács üléséről)

A szabadkőművesség egésze által ily módon fogadott lapnak nyújtandó támogatás ügyét Szende Pál sürgette meg jan. 28-án.⁴² Erre az egy héttel későbbi ülésen a kincstáros tisztséget viselő Benedek János előterjesztette indítványait, amelyet a páholy végül elfogadott. Javasolta a lapnak nyújtandó 200 koronás segély folyósítását. Ennél lényegesebb, hogy sürgette a Martinovics-páholyt a lap érdekében indított agitációját az anyagi alap teljes biztosítására. Persze ez az időszak nem volt a legszerencsésebb, hiszen a *Világ* és az ifjúsági folyóirat terve is foglalkoztatta a szervezet progresszív részét. Hangsúlyozta Benedek azt is, hogy össze kell állítani azoknak a páholytagoknak a névsorát, akik cikkeket írnak majd a lapba. Erre azonban aláírt cikk nem utal.

Jásziék az Összetartás-páholy lapjában a Társadalomtudományi Társaság és a *Huszdik Század* szellemének aradi szócsovévét látták, s ezért támogatták. Amikor Szende Pál bejelentette, hogy a Martinovics ösztönzésére az aradi szabadkőművesek megalakítják a Társadalomtudományi Társaság aradi fiókját, ő és Jászi is utaltak ennek jelentőségére, és nagy erővel agitáltak azért, hogy Zigány Zoltánon kívül mások is utazzanak a megnyitóra.⁴³

Az *Aradi Hétfői Újságra* nem lehetett panasz, mert aligha találunk olyan korabeli vidéki lapot, amely több teret szentelt volna az alapvető polgári radikális eszmék terjesztésének és amelyben Jászi és társainak neve oly sűrűn fordult volna elő. Mit sem von le ennek a megállapításnak az értékéből az a tény, hogy sokszor mindezt kissé a vidéki újságírás bombasztikus frázisainak szellemében tették.

A lap, programjához híven, felvillantotta az aradi klerikalizmus sokféle arcát, és tájékoztatott a polgári radikálisok ez idő tájt megélnéknél választójogi tevékenységének minden mozzanatáról. Nagy lelkesedéssel számolt be Pikler Gyula, Somló Bódog — akiket az új Magyarország vezéreinek nevezett —, továbbá Jászi Oszkár, Szende Pál, Fáber Oszkár aradi szerepléséről.

Az 1911. szeptember 25-én utoljára megjelent lapról később azt olvashatjuk, hogy megszűnésének elsődleges oka a kellő anyagi támogatás hiánya volt.⁴⁴

A meginduló kutatások minden bizonnyal további konkrét adatokat fognak feltárni Jásziék és az *Aradi Hétfői Újság* körül csoportosuló haladó szellemű szabadkőművesek kapcsolatáról. A lap feltétlenül szükséges alapos elemzése pedig majd megerősíti azt a véleményt, hogy az újság sajnálatosan rövid fennállása alatt jól propagálta a polgári radikálisok politikai programját, s elősegítette a Társadalomtudományi Társaság, az Úttörő-Társaság, a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesülete aradi fiókjainak létrejöttét.

A Martinovics-páholy és az Új Korszak

A polgári radikálisok programjában az általános választójoggal és az anti-klrikális küzdelemmel összeforva szerepelt az állami közoktatás követelése. Leszögezte ezt már a Martinovics-páholy az 1908. május 27-i alakuló értekezletén.⁴⁵ Ennek a követelésnek a szellemében, a Társadalomtudományi Társaság

⁴² OL Martinovics-páholy iratai P 1123 3. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1910. jan. 28-i ülésről)

⁴³ Uo. (Jegyzőkönyv az 1910. márc. 4-i ülésről)

⁴⁴ Kelet 1913. 8—9. sz. (ifj. VASS Gusztáv: *Az Összetartás 25 éve* c. cikke)

⁴⁵ OL Martinovics-páholy iratai P 1123 2. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1908. máj. 27-i ülésről)

kezdeményezésére alakult meg 1906 tavaszán a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete, amelynek tagjai indították meg az *Új Korszakot*. Apponyi azonban 1907-ben betiltotta a hetilapot, az egyesület alapszabályait pedig nem hagyta jóvá. A lapnak már ebben a kezdeti szakaszában is nagy sikere volt, főként a vidéki pedagógusok körében, „a koalíció uralomra jutása előtt egy héttel már 400 falusi tanító merte járni az *Új Korszakot*.”⁴⁶

Az egyesület és vele a lap életének második szakasza 1910 tavaszán kezdődött, amikor a liberális szellemű Székely Ferenc jóváhagyta az alapszabályokat. Azon a napon jelent meg a megújult *Új Korszak* (1910. okt. 14.), amelyen a szabadkőműves progresszió megbeszélte haladó intézményeinek anyagi támogatását. Ezen a tanácskozáson Somogyi Béla, a Könyves Kálmán-páholy tagja szolt a Tanítók Egyesületéről, és bejelentette a lap megindítását. Az *Új Korszak* vállalt feladatát érzékeltették közlései: 22 ezer tanító fogja megkapni a lapot, s minden szám 2000—2500 példányát ingyen szándékoztak elküldeni.⁴⁷

Az *Új Korszak* első számát egyébként a Martinovics-páholyban lelkesen mutatta be Ember Jenő.⁴⁸ A szabadkőművesség — elsősorban a Könyves Kálmán-páholy — anyagi támogatását élvező *Új Korszak* egyre erőteljesebben hirdette reformeszméit. Politikai téren az állami, felekezet nélküli oktatásért, pedagógiailag a modern természettudományos szellemű oktatásért küzdött, hiszen a 32 ezer néptanítóból 20 ezer felekezeti iskolában tanított.

A Martinovics-páholy tagsága megkülönböztetett figyelemmel kísérte az egyesület és az *Új Korszak* tevékenységét. Tette ezt elsősorban azért, mert a lap egyre ötletesebb és harcosabb szellemben küzdött a klerikalizmustól mentes állami oktatásért, amelynek megvalósultát az általános választójog bevezetésétől várták a radikálisok. A páholy egészének figyelme azért is fordult a lap felé, mert itt alakult ki — Jászi elképzeléseinek megfelelően — a polgári radikális tanítómozgalom fő góca. Jásziék jelentékeny szerepet szántak — eszméik szűk osztálybázisa miatt — a radikális gondolatok propagálásában az egyes foglalkozási ágak dolgozóinak, így a tanítóknak. Ezért például — bár naiv elképzelés volt — a Samassa nevével jellemezhető egri klerikális szellem meggátlására több egri tanítót is felvettek a Martinovicsba. A páholy tagjainak igyekeztek megnyerni olyan tanítókat, akik már újságírói múltra tekinthettek vissza vagy éppen alkalmasak voltak publicisztikai tevékenységre. Ezt mutatja pl. Szöllösi Jenő felvétele, aki a Tanítóegyesület főtítkára, az *Új Korszak* rovatvezetője volt, vagy Ember Jenőé, Gönczy Jenőé, Rózsa Edée. Azt mondhatjuk, hogy az *Új Korszak* szerkesztésében a szociáldemokrata pedagógusokon kívül (Somogyi Béla, Teszársz Kálmán) a polgári radikálisok vettek részt, akiknek fontos bázisa a Martinovics-páholy volt, vezetőjük a páholyalapítóok egyike, Zigány Zoltán.

A Martinovics-páholy már a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének újjászervezésében is részt vett. 1910. máj. 13-án Zigány Zoltán a szervezet támogatását indítványozta. Erre a tagság 500 koronát szavazott meg. Azonkívül felszólították a páholytagokat, hogy mint pártolók, egyénenként is segítsék az egyesületet.⁴⁹ Az összeg nagysága is kifejezi a céljaikért harcoló egyesület

⁴⁶ Kelet 1910. 11. sz. (Somogyi Béla beszámolója a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületéről a progresszív páholyok okt. 14-i közös gyűlésén)

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ OL Martinovics-páholy iratai P 1123 3. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1910. okt. 21-i ülésről)

⁴⁹ Uo. (Jegyzőkönyv az 1910. május 13-i ülésről)

megbecsülését, hiszen viszonyításképpen el kell mondani, hogy a *Világ* alapításához anyagilag egyáltalában nem járultak hozzá, legfeljebb a választójogi szervezetek kaptak ekkora összeget.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a páholy és az Új Korszak ügye a Martinovics-páholy elsődleges célkitűzésének, a választójognak propagálása kapcsán kapcsolódott össze. A páholy választójogért folytatott tevékenységének élénkülése idején, 1912. febr. 9-én az Új Korszak választójogi számának anyagi támogatására 400 koronát adtak.⁵⁰ E szám nyolcoldalas mellékletében Somogyi Béla egy falusi néptanító modorában fogalmazott közvetlen választójogi agitációs iratot. Ezt küldték szét 25 ezer példányban, személyre címzetten, amely 1700 korona többletkiadást jelentett. Febr. 12-én a Martinovics-páholy az összes magyar páholyhoz fordult azzal a kéréssel, hogy támogassák az *Új Korszak* szerkesztőségét a hiányzó 1300 korona összeadásával.⁵¹ A felhívás nyomán érkezett is különböző mértékű anyagi segítség, amelynek teljes összegét nem tudtam megállapítani.

1914 elején a konzervatív szellemű, választójoggal szemben álló Tanítók Országos Szövetségének mesterkedéseit leleplező Zigány Zoltán által írt előadásnak és a hozzákapcsolódó vitának kinyomtatása érdekében kért szabadkőművesi együttműködést a páholy főmesteri tisztségét betöltő Bíró Lajos.⁵²

A páholy szervezte meg az Új Korszaknak a modern természettudományos szemléletű tananyag-tanmenet tervezésére kiírt pályázatát.⁵³ Amikor a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének működését Zichy János felfüggesztette, a határozat elleni nyilvános tiltakozó gyűlés költségeire 100 koronát adtak.⁵⁴

A Martinovics-páholy fellépett a szabadkőművességből kiindult, a polgári radikális tanítómozgalmakat veszélyeztető megmozdulások ellen is. Így szabadkőművesi vádiratot nyújtottak be Moussong Géza, a Haladás-páholy főmestere ellen. Ő a Tanítók Országos Szövetségének elnökeként, Jásziék megítélése szerint fejtellenül vezette le a nagygyűlést, nem hallgatta meg előtte a szabadkőművesi instrukciókat, és határozatlan magatartásának tulajdonítható a néppárti reakció előretörése a szervezetben.⁵⁵ Az effajta szabadkőművesi bűnvádi eljárásoknak — kétségtelenül attól is függően, hogy ki nyújtotta be — volt erkölcsi megbélyegző erejük.

A szocialista tanítómozgalom tagjaival együttműködve a Martinovics-páholyba tömörülő polgári radikálisok munkájának eredményeképpen vált az egyesület és az *Új Korszak* a század eleji progresszió egyik legerősebb szócsovévé, amellyel Jászi is a legteljesebb mértékben azonosítani tudta magát.⁵⁶

Jelentősnek ítélték a Martinovics-páholyban az *Új Korszak* szerepét például a budapesti tanítóegyesület haladó szellemű állásfoglalásának létrejöttében. Ez a konzervatív-klerikális beállítottságú szervezet éppen a lap hatására tette

⁵⁰ Uo. 1. csomó 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1912. febr. 9-i ülésről)

⁵¹ Uo. 1. csomó 3. tétel (Szendé Pál helyettes főmester levele a szabadkőművességhez 1912. febr. 12.)

⁵² Uo. (Bíró Lajos levele a magyar szabadkőművességhez)

⁵³ Uo. 4. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1911. márc. 17-i ülésről)

⁵⁴ Uo. (Jegyzőkönyv az 1911. jan. 20-i ülésről)

⁵⁵ ÖL A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai a Martinovics-páholyra vonatkozólag P 1083 LXXXVII. 137 csomó 38. tétel (A Martinovics-páholy levele a Hajnal-páholyhoz 1911. dec. 29.)

⁵⁶ ÖL Martinovics-páholy iratai P 1123 1. csomó 3. tétel (Jászi: Szabadkőművesi program. Melléklet a Progresszió 2. számához)

túl magát a miniszteri leiraton, és szállt síkra az állami közoktatás, a természet-tudományok intenzív tanítása mellett — fejtegette Ember Jenő.⁵⁷ Az anyagi támogatást kérő levelek is jelezték, hogy amilyen mértékben vált elkötelezett-jévé a polgári radikális eszméknek az *Új Korszak*, olyannyira volt kénytelen nélkülözni a Nagypáholy anyagi és erkölcsi bátorítását. Erről panaszkodott a lapot 1911-től szerkesztő Zigány Zoltán.⁵⁸ Az évek óta tartó áldatlan állapoton úgy próbált segíteni a páholy, hogy egyrészt erkölcsi súlyával nyomást gyakorolt a többire, másrészt maga is támogatta a lapot. Anyagi segélyezése céljából még estélyt is szervezett Ady Endre, Bíró Lajos, Nagy Endre, Kaffka Margit, Reinitz Béla, a Waldbauer-vonósnégyes, Lénárt Gitta és mások közreműködésével.⁵⁹

A lap nagy népszerűségnek örvendett a radikális páholyok körében. 1911-ben a László király-páholy 100 bihari tanító részére fizette elő, mert tudta, hogy a lap következetesen igyekszik megvalósítani célkitűzését: legyen a tanító a demokrácia embere.⁶⁰

Nagyra értékelték az *Új Korszak* progresszív irányú közvéleményformáló erejét, például az 1911. dec. 8-i tanítógyűlés általános választójog melletti állásfoglalását az *Új Korszak*nak tulajdonították.⁶¹ Ez a szerkesztők munkája nyomán egyre fokozódó, gyors agitációs erő tette a lapot a Martinovics-páholy tagságának legkedvesebb harcostársává és a konzervatív sajtóorgánumok gyűlölt ellenfelévé.

A Martinovics-páholy kapcsolata az Úttörő és a Szabadgondolat c. lappal

A Fényes Samu által szerkesztett laphoz több szálú elvi kapocs fűzte a polgári radikálisok Martinovics-páholybeli csoportját, a legerősebb közöttük mégis az antiklerikalizmus volt. A személyi kapcsolat is megvolt a páholy és az *Úttörő* között, Székely Artúr, Fáber Oszkár voltak a közvetítő láncszemek. Fáber szerezte meg a nem szabadkőműves Fényes Samu számára a szövetség támogatását. Fáber Oszkár az *Úttörő*ben megjelent cikkeivel — amelyeket a szabadkőműves közlönyök: a *Kelet* és a *Dél* többször átvettek vagy hivatkoztak rá — folytatta alapos, többnyire napi esetekből kiinduló, statisztikai adatokat felhasználó, az antiklerikális sajtó tevékenységét vizsgáló működését.

A Fényes Samu vezette szabadtanítási szervezeteket létrehozó *Úttörő-Társaság* és annak központi lapjaként propagált *Úttörő* 1911-ben élte fénykorát. Ez évben lett Fényes a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének elnöke is. Ugyanekkor Fáber, aki az *Úttörő-Társaság* anyagi támogatása érdekében több páholyt is felkeresett, ennek lett központi titkára.

A páholy jegyzőkönyveinek tanúsága szerint Fényes Samu egyszer fordult támogatásért Jásziékhoz. 1913. okt. 15-én legújabb vállalkozásához, az *Úttörő-Könyvtár*hoz kért segítséget.⁶² Sem Fényes ekkori, sem Fáber Oszkár május

⁵⁷ Uo. 1. csomó 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1914. ápr. 3-i ülésről)

⁵⁸ Uo. (Jegyzőkönyv az 1917. október 16-i ülésről)

⁵⁹ Uo. 1. csomó 2. tétel (A Martinovics-páholy meghívója az 1914. febr. 15-i estélyre)

⁶⁰ Dél 1912. 7. sz. (A szabadkőművesség és progresszív intézményei c. cikk)

⁶¹ Dél 1912. 1. sz. (Tudósítás az *Új Korszak*ról)

⁶² OL Martinovics-páholy iratai P 1123 1. csomó 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1913. okt. 15-i ülésről)

12-i segélykérését nem követte intézkedés, amiben nyilvánvalóan nem elvi okok játszottak szerepet. Hiszen akkor, amikor az Úttörő, a polgári radikálisok egyik leggyűlöltebb ellenfelét, Barkóczy Sándort vette célba, akkor Fáber javaslatára sürgősségi alapon egyhangúlag 50 koronát szavaztak meg a lap e számának terjesztésére.⁶³

1911-ben az Arkhimedész-páholy anyagi segítségével indult meg a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének lapjaként a Szabadgondolat. Az egyesület vezetőségébe többször kerültek be Martinovics-páholybeliek, így Harkányi Ede, Kégl János, Fáber Oszkár. Ennek a páholyoknak volt a tagja a Szabadgondolat eszmeiségét adó Galilei-kör három kiválósága: Bosnyák Béla, Fazekas Sándor és Halasi Béla, akik a *Huszdik Században* is kiterjedt publicisztikai munkásságot folytattak. Jelentős szerepet játszottak a szabadgondolkodó egyesületben, ennek vidéki fiókjában tartott előadásaikkal a polgári radikálisok idősebb nemzedékéhez tartozó Jászi, Rónai, Szende. Látható, hogy mind az egyesületben, mind pedig a *Szabadgondolatban* jelentős erővel volt képviselve a Martinovics-páholy. A folyóirat megjelenése utáni hónapokban a Keletben megjelent, *Szabadgondolattal* foglalkozó cikkében Lóránd Jenő hangsúlyozta a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének szerepét a folyóirat alapításában. Megállapította, hogy az országban szét-szórtaan működő szabadgondolkodó körök egyesítésére hivatott a lap. Cikkéből az is kitűnik, hogy a folyóirat munkatársai nem akartak megmaradni a klerikalizmus negatívumainak tényszerű feltérképezési munkájánál — ami jórészt Fáber munkásságát jellemezte —, hanem új természet- és társadalomtudományi felismerések megfogalmazására törekedtek.⁶⁴

Noha az évenként kötelességszerűen megírt, Nagypáholyoknak szóló, sztereotip jelzőktől hemzsegő titkári jelentések többször is utaltak a Martinovics-páholy tagjainak a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületében végzett tevékenységére, mégis a szervezet folyóirata csak egyszer került a tagság érdeklődésének középpontjába. Az 1911. márc. 17-i ülésen Jászi Oszkár felszólalásában helytelenítette, hogy a különböző szabadgondolkodó egyesületek — gondolt itt nemcsak az Úttörő-Társaságra és a szabadgondolkodók országos szervezeteire, hanem a temesvári és az aradi egyesületekre, az eperjesi Martinovics-, a kassai Bacsányi-, a nagyváradai Darwin-, és a szegedi Ferrer-körre — nem fogtak össze a hatékonyabb működés érdekében. A szabadgondolkodó mozgalom szétforgácsolódása feletti aggodalom diktálta Jászinak és Fábernek az ülésen részt vevő Vámos Henrikhez, az Arkhimedész-páholy tagjához intézett szavait. Helytelenítették, amiért az *Új Korszak* és az *Úttörő* mellett Vámos páholya egy harmadikat akar indítani. Vámos válaszában erre csak annyit mondott, hogy a megindítandó lap nem jelent konkurrenciát a többieknek.⁶⁵ A Jászi szavaiban rejlő igazságot egyik fél sem fogadta meg, sez vezetett oda, hogy Kassán például egyidőben alakult meg a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének kassai fiókja az Úttörő-Társaság helyi szervezetével.⁶⁶

* * *

⁶³ Uo. 4. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1911. febr. 24-i ülésről)

⁶⁴ Kelet 1912. 4. sz. (LÓRÁND Jenő: *A szabadgondolkodó mozgalom támogatása c. cikke*)

⁶⁵ OL Martinovics-páholy iratai P 1123 4. kötet 4. tétel (Jegyzőkönyv az 1911. márc. 17-i ülésről)

⁶⁶ Dél 1912. 8—9. sz. (*Beszámoló a kassai Resurrexit-páholy működéséről*)

Mint láttuk, a Martinovics-páholy mintegy 50 főnyi aktív táboraának jelentős szerepe volt a század eleji polgári radikális intézmények és sajtóorgánumok létrejöttében és fenntartásában. Ennek érdekében nagyszámú agitativ célzatú előadást tartottak nagyobb részét a fővárosi és vidéki szabadkőműves polgárság, kisebbrészt a munkásság előtt. Sajnálatos, hogy befolyásuk hatósugara csupán a szabadkőműves értelmiségre terjedt ki, s nélkülözniük kellett a főváros törvényhatóságaiiban és a parlamentben helyet foglaló szövetségtagok támogatását. Jásziék csalódtak a szabadkőművességben politikailag: nem tették magukévá a radikalizmus eszméit, nem váltak a társadalmi haladás magyarországi zászlóvivőjévé; de nem vált valóra a Martinovics-páholy tagságának szándéka a szövetség progresszív intézmények iránti anyagi támogatását illetően sem. Éppen ezért az egyes politikai követeléseik propagálására felállítandó szervezet és sajtó létrehozásának kettős feladatát csak nagy nehézségek útján, sokszor rendkívül szövevényes, nehezen felkutatható módokon tudták megoldani. Céljaik megvalósításához intézményesített segítséget a Martinovics-páholy tagságának hathatós szellemi és erkölcsi támogatásával működő radikális páholyok szövetségétől remélhettek. A szövetség vezető szervei: a Nagypáholy és a Szövetségtanács sokszor gátolta tevékenységüket. Ezek mögött a tőkeerős, de világnézetileg legfeljebb az óvatos liberalizmusig eljutó burzsoázia állott. Ők akadályozták egy ideig a *Világ* radikálissá válását és vitték kátyúba az ifjúsági folyóirat ügyét.

Az egységesen radikális magyar szabadkőművesség a maga központosított anyagi erejével — amelyért a Martinovics-páholy oly sokat küzdött — valóban hathatós sajtópropagandát tudott volna folytatni a feudális-klerikális erőkkal szemben.

A Martinovics-páholy tagságának a radikális sajtó érdekében tett erőfeszítései semmiképpen sincsenek arányban az elért eredményekkel, de működésük így is megérdemli figyelmünket és rokonszenvünket.

HEVERDLE, LÁSZLÓ

La politique de presse anticlericale de la loge Martinovics

Le programme de la franc-maçonnerie concentrée dans la loge Martinovics et des bourgeois radicaux contre les attaques des cléricaux et la campagne de la presse a été rédigé par Oszkár Jászi en 1909. Pour atteindre les buts, il considérait un instrument important l'organisation du service de presse. Dans la revue *Kelet* (Orient), on a commencé à s'occuper des attaques de la presse ecclésiastique contre les franc-maçons. Leurs livres, leurs publications ont découvert les méthodes et les objectifs de la presse cléricale. Pour la première fois, ils ont tâché de contrebalancer la presse de la jeunesse conservatrice en fondant une revue, mais, faute d'argent, celle-ci ne s'est réalisée qu'en 1919, avec le titre *Új Világ* (Monde Nouveau), sous la rédaction de Lajos Purjesz, avec la collaboration de Marcel Benedek. Les calendriers étaient les produits caractéristiques des loges franc-maçonniques. Ils ont soutenu le *Aradi Hétfői Újság* (Journal de Lundi d'Arad), parce qu'ils espéraient de lui la propagation de leurs idées. A l'initiative de la Société des Sciences Sociales, ils ont fondé en 1906 la revue *Új Korszak* (Époque Nouvelle) qui a atteint une grande popularité surtout parmi les pédagogues. Les membres de la loge Martinovics ont été attachés par plusieurs liens à la revue *Úttörő* (Pionnier) aussi, rédigée par Samu Fényes, et en 1911, avec le soutien de la loge Archimède, on a fondé la revue *Szabadgondolat* (Pensée Libre), revue de la Société Hongroise des Libre-Penseurs.